

Analüüs on hellus

Settinud seosed 2019.–2020. aasta kirjanduskriitikast

MAARJA HELENA MERISTE

Ülevaade on väljajäteline žanr: millestki paratamatult vaadatakse üle. Kas üle vaadata tasub pigem sellest, millest auditooriumienamus niikuinii ei räägi, ei huvitu? Või võib julgemalt üle vaadata just neist asjust, millest on palju räägitud, ning keskenduda küsimusele, kas midagi olulist on metakriitilisest diskussioonist välja jäänud? Olen kaldunud viimase lähenemise poole. Sellest johtuvalt võivad mu rõhuasetused mõjuda üldistusjõuetuseni tavatult, ent ka pakkuda uutmoodi mudeldamisviisi.

Käesoleva kriitikaülevaate jaoks on vaatluse alla võetud umbes 300 kirjandusarvustust, mis ilmusid aastatel 2019–2020 peamiselt Sihtasutuse Kultuurileht väljaannetes (Sirp, Keel ja Kirjandus, Värske Rõhk, Vikerkaar, Looming, Akadeemia, Müürileht). See peaks moodustama tubli kolmveerandi kõigist trükiajakirjanduses ilmunud retsensioonidest. Muude väljaannete arvustustest võtsin arvesse neid, milleni vaadeldav materjal viidates juhatas, lähtudes arusaamast, et kriitik astub dialoogi muu retseptiooni selle osaga, mida ta millegi poolest kõnekaks peab.

On selge, et suur osa kirjanduse vastukajast on kolinud blogosfääri, Goodreads, sisuturunduslikke raamatututvustusi avaldavatesse portaalidesse jm, kust otsitakse vastuseid küsimusele „Kas lugeda või mitte?“. See surub professionaalse kriitika aina kitsamasse nišši: suurenenud on autokommunikatsioon (loevad eelkõige need, kes ise kirjutavad – nii kirjanike kui ka kriitikutena) ja süvenenud on varjatud nõue, et kirjandusarvustus mõtestaks kultuuri olukorda laiemalt. See annab omakorda lootust, et kriitikaülevaatega õnnestub osutada mõnele kirjandus(kriitika)ülesele nähtusele.

Hallid kardinalid ja nende talitused

Kus algab ja lõpeb arvustus? Kust ta tuleb ja kuhu läheb? Arutelud kirjanduskriitika üle keskenduvad enamasti ilmunud tekstidele, millega aga kriitikaprotsess ei piirdu. Kui arvustuse ilmumisjärgset käiku saab mingilgi määral vaadelda (lugejate vastuvõtt, viited teistes artiklites), siis sellele eelnev on peidus. Aga ükski ajakirjanduses ilmuv arvustus ei jõua otse kriitiku sulest lugejani.

Siinkohal on oluline kõnelda kriitika toimetamise teemast. Miks? Varasemad kriitikaülevaated ja ka muud metakriitilised arutelud teevad kirjanduskriitikale õigustatud ja teraseid etteheiteid, millest paljud kehtivad praegugi. Miks siis üldpilt ei muutu? Miks etteheiteid kuulda ei võeta? Miks paremini ei kirjutata? Suuri kriitikaalaseid üldistusi on raske oma arvustamistehnika lihvimisel arvesse võtta. Kuid kust ülepea tulevad kirjanduskriitikud ja kuidas nad õpivad arvustusi kirjutama?

Laias laastus jaotuvad kriitikud teoreetikuteks (akadeemilise kirjandus- ja kultuuriuurimistaustaga kirjutajad üliõpilastest õppejõududeni) ja praktikuteks (kirjanikud), paljudel juhtudel need kaks rolli kattuvad. Minu teada käsitletakse kirjanduskriitikat ja kirjutatakse mõni prooviarvustus kirjandusteaduse magistriõppekavadel nii Tartu kui ka Tallinna ülikoolis. Kuuldavasti kõigub nende kursuste kvaliteet ja tulemuslikkus kõvasti. Kui aga juba kultuuriteaduste bakalaureuseõppekavadel on läbiv ainesooritamisvorm essee, siis paneb imestama, et otseselt kriitilise teksti kirjutamise tehnikaga tegeldakse vähe.

Selleks et areneda, vajab kirjutaja omakorda ihukriitikut: kedagi, kes pääseks arvustusele ligi mustandi faasis ja tooks (ideaalis) lause täpsusega välja selle õnnetumised ja konarused. Mulle tundub, et kriitikatoimetajal, kes on arvustajale ommoodi eel- ja kaaskriitik, on mõjusaim roll kriitiku kujundamisel just vahetu tagasiside kaudu. Kui kirjutaja ei saa tagasisidet, jääb ta ilma võimalusest oma sõnade mõju mõista ja nende eest vastutust võtta. Toimetaja pole tähtis ainult arvustuse mustandiga töötamisel, vaid üleüldse arvustatavate teoste ja nendele pädevate käsitlejate valimisel. Kriitikatoimetajad, keda on eesti kultuuriväljaannete peale kokku kümnekond, on kriitikavälja hallid kardinalid, kelle tööd märkab lugeja enamasti siis, kui see on tegemata või halvasti tehtud. Hea toimetaja töö on jäljetu. Sissevaade sellesse, kuidas eri väljaannete kriitikatoimetajad töötavad, põhineb suuresti mu enda kogemusel kriitikuna ja Värske Rõhu toimetuse liikmena ning mõnel kuluuari-vestlusel. Ent järeldusi toimetamise kohta saab teha ka väljaannete kriitikaseksioone omavahel võrreldes.

Värske Rõhu tegevus kriitikute kasvatamisel on kõige põhjalikum ning see on igati arusaadav. Osa noore kirjanduse ajakirja missioonist ongi tuua kirjandusväljale uusi kirjutajaid, neid julgustada, juhendada ja neile tagasisidet anda. Värske Rõhu kriitika- ja nüüdseks ka peatoimetaja Hanna Linda Korbi vedamisel on korraldatud kriitikaseminare ja -konkursse. Konkursitööde hindamisse on kaasatud kogu toimetus. Küllap on alustavad kirjutajad etableerunudest dialoogi- ja muutmisaltimad, mitu noort kirjutajat on mõne nõuande või julgustuse toel teinud arenguhüppe, mis kinnitab asjaolu, et mõttevahetus (kriitikaprotsessi kõikides faasides) on see, mille toitel arvustuskultuur saaks edeneda. Muidugi ei saa noorte kirjutajate arengut tervenisti hea toimetamistöö arvele panna. Soovitan noortest kriitikutest hoolsalt silma peal hoida Saara Liis Jõerannal, Marta Talvetil, Mikael Raihhelgauzil, Hele-Mai Viiksaarel ja Joosep Vesselovil.

Olgu märgitud, et võrreldes kogenud kriitikutega on noored arvustades sageli tunnetuslikult tähelepanelikumad ja detailsemad, mõni arvustus meenutab suisa psühholoogilise läbielamise reportaazi. Ohu korral oma kirjanduslikesse läbielamistesse täielikult ära eksida tuleb loota toimetaja oskuslikule nõustamisele. Igal juhul on etem peensusteni analüüsida, kui laiema kontekstiga suhestumise nõude hirmus kultuurilisi käibetõdesid reprodutseerida. Vaistlikult väidan, et noorte kirjutajate sisse- ja kaasaalamisvõime on neile olemuslik, kompenseerimaks kultuuriliste seoste võrgu hõredust.

Müürilehes on kirjanduskriitikal aina väiksem osa, millest on kahju. Kui proovida üksikute arvustuste põhjal väljaande profiili kirjeldada, võiks öelda, et Müüri-

leht on vabakriitika kants: leida võib eri lähenemisnurki ja stiile, mis on valdavalt õnnestunult teostatud. Kvaliteedi tagab kirjutajate valik. Tegemist pole põhjalike, süvitsi minevate käsitlustega, aga tekstide lühidust arvestades võib neid nimetada heas mõttes „intelligentseteks tutvustusteks”. Autorkond on pigem nooremapoolne, jagades märgatavat ühisosa Värske Rõhuga.

Kõige ebaühtlasema tasemega on Loomingu kriitikaküljed. Jääb mulje, et väljaande filter on küllaltki nõrk. Taset tõstavad kogenud kriitikute süvenenult, läbimõeldult ja selgelt kirjutatud arvustused. Aga ka neis võib kohata konarusi, mis muidu tugevat sisu varjutama hakkavad, ent mida kerge toimetamisega saanuks hõlpsasti lihvida. Nukram on lugu keskpäraste kirjutajatega. Paljud arvustused, isegi kui neis on mõni hea tera, vajaksid hädasti kompositsioonilist ja keelelist kiirabi.

Akadeemias ilmusid vaadeldaval perioodil vaid üksikud kirjandusarvustused, mis on see-eest pea eranditult kõrgetasemelised akadeemilised esseed. Keele ja Kirjanduse kriitikaarubriigis ilmuvad mahukad ja süvenenud arvustused, kus vaadeldav teos ise pole paljudel juhtudel artikli kese, vaid toimib rohkem lähtekohana laiema filosoofilise, kirjandusteoreetilise või -loolise teema lahtikirjutamiseks. Sellisena pakub Keel ja Kirjandus kriitikule võimaluse näidata oma (akadeemilisi) huve ja kasutada oma spetsiifilisi oskusi. Arvustusel on sellisena ka teosest sõltumatu, iseseisva kultuuriteoreetilise teksti väärtus. N-ö ekspertkriitika varjukülg on see, et mõnikord kasutatakse teost vahendina kriitiku erihuvi väljendamisel. Teos ei pruugi olla ekspertkriitiku analüütilisele valmisolekule vääriline materjal ja arvustus võib seetõttu mõjuda kistult, teose suhtes võõralt. Osalt on selline olukord Eesti väiksussega kaasnev paratamatus: üksikteos, milles elustub mõni teoorias kaardistatud nähtus, saab konkurentide puudumisel nähtuse ainuesindajaks, millest vastava teemaga tegelev kirjandusuuriija ahnelt kinni haarab – ja miks ei peaks?

SA Kultuurileht väljaannetest avaldab enim arvustusi nädalaleht Sirp. Kriitikute palett on seal rikkalik: kirjutavad nii erudeeritud kui ka noored kriitikud, nii kirjanduse valdkonnas kui ka igapäevaselt muudel aladel tegutsejad. Kirjanduse keskele on moodustunud püsiautorite ring: Peeter Sauter, Boris Veizenen, Vilja Kiisler (kes on sama aktiivne Vikerkaares). Sirbi arvustused on enamasti lühemad kui kuukirjades avaldatud, see tingib mõistagi veidi väiksema süvenemisastme ja paiguti ka selle, et arvustused on kui raamatututvustused, jäädes siiski ohutusse kaugusse päevalehelikust lihtsakoelisusest. Positiivselt üllatavad rubriigi „Kaanetekst” mõne löigu pikkused raamatututvustused, mis on asjalikud ja kontsentreeritud. Eriti kehtib see Janek Kraavi kirjutatu kohta. Julgen väita, et Sirbis ilmub enam tõlkekriitikat kui teistes väljaannetes. Ent nii Sirbis kui ka teistes väljaannetes seisneb tõlkearvustus enamasti teose ja selle kultuurikonteksti tutvustamises, spetsiifiline tõlkekriitika (st teose tõlkekvaliteedi hindamine) on endiselt haruldane.

Vikerkaar on alternatiivne ja intelligentne, suudab vaimse ruumi värske ja sisukana hoida. Arvustuste stiili ja lähenemisnurga suhtes tundub toimetuse olevat teadlikult vabameelne ja mitmekülgne soosiv, hoolitsedes siiski kvaliteedi eest.

Värskes Rõhus, Sirbis, Loomingus, Vikerkaares ja Müürilehes ilmuvate luule- ja proosatekstidega töötamine on olemuslikult sarnane kirjanduskriitiku tööga. Erinevus seisneb selles, et ilukirjandustoimetaja on omamoodi eelkriitik, kes määrab, mis

ja millisena üldse ilmub; kriitik aga kujundab arvamuse sellest, mis juba on ilmunud. Nii ilukirjandus- kui ka kriitikatoimetaja töö on nähtamatu, aga vormib jõuliselt seda, mida kirjandus- ja kriitikapildis parasjagu näeme. Toimetaja on kriitik! Toimetamiskunst on eesti kirjanduspildis kahtlemata alavalgustatud, kuid toimetajat mitteamestav vaade kirjanduselule on poolik. Eriti torkab see silma siis, kui isegi kirjanikud kui kirjandusloome tõelised insaiderid ei mõista toimetaja väärtust. Jäägu seda mõttearendust lõpetama Sveta Grigorjeva:

Head kirjanikud, toimetajad on selleks, et teid aidata (päriselt), kasutage nende abi, kõrvalseisja pilk tuleb kasuks. Ärge saatke oma tekste ainult armsamatele lugeda, kui need armsamad just mõne austusväärse kultuuriajakirja karmid toimetajad pole. Kuigi, ka siis on asi kahtlane. Armastus on kehv kriitik. Aga kindlasti etem kui vihkamine, sedand küll. (Grigorjeva 2019)

Kahina koondumispunktid

Kvaliteetne kriitika saab sündida vastuseks kirjandusele, mis mingil viisil mõtlema ergutab, vastupanu osutab, intrigeerib, üllatab, ärritab. Liigset emotsionaalsust peetakse arvustuses paheks – tegu on ikkagi analüütilise tekstiga –, aga mitte seepärast, et arvustaja ei tohiks endale tundeid lubada. Vastupidi, vahetu lugemisemotsioon võib olla väärtuslik esmane toimimisujuhised just siis, kui ei osata oma analüütilisest pagasist kohe leida materjalile sobivaid tööriistu. See suunab kriitikut otsima uusi või senitundmatuid lähenemisteid, katsetama, leiutama. Eriti huvitavaks läheb siis, kui üks teos suudab sellesse seisu viia mitu kriitikut, ka kogenud, kelle kirjanduslooline ja -teoreetiline kompetents kipub vahel pärssima teose vahetu kogemise võimet: siis on iseäranis alust kahtlustada, et nende silme ette on ilmunud uus, kirjandusväljal seni kaardistamata ala. Kriitikakunsti tuum peitub minu silmis kogeva ja analüüsiva režiimi peenes tasakaalus: mõlemat on vaja, täpsemalt, nad vajavad teineteist, aga ei tohi hakata teineteist segama. Kui analüüsile ei eelne lugemiskogemuse läbimõtlemist, jääb see kistuks, materjali suhtes võõraks. Ning arvustus riskib olla lahmiv, ebaõiglane, sentimentaalne või üldistusvõimetuseni subjektiivne. Hea kriitik oskab oma vahetut reaktsiooni distantsilt vaadelda, selle tekkepõhjuseid uurida ning kontekstualiseerida.

Niisiis, arvustuse tase ei sõltu üksnes arvustaja tasemest. Sellest lähtuvalt vaatlen kirjandusteoseid, mille ümber kriitikaväli kõige enam kihama löi ning millel õnnestus aktiveerida midagi analüüsivõime varjatud varudest. Just nende teoste arvustustes ilmnes intensiivne ja sisuline retseptioonisisene dialoog. Selle all ma ei pea silmas lihtsalt viitamist teistele arvustustele, mida esineb meil palju, kuid mis tähendab pigem kombekat peanoogutust kolleegi suunas, mitte tõsist dialoogipüüdu. Millegi seni seletamatu kirjanduspilti ilmumine on lahtine värav tundmatule alale, mis paneb kriitiku õlule palju mängu- ja loomisruumi, aga ka palju vastutust. Vastutusrikas kaardistamistöö tekitab kriitikutes loomuliku koostöövajaduse, kriitika lööb kihama.

Tõnis Vilu „Libavere” ja „Tundekasvatus”. Keel, päästa meid keele käest!

„Libavere” retseptioonis koondus tähelepanu luulekogu keelele, mis on järjekindlalt igasugu norme ja standardeid eirates-rünnates vigane. „Libavere” olulisus näikse seisnevat selles, et tänu niisugusele teosele sai kriitika võimaluse arutleda keele kui tähendust loova mehhanismi paradoksi üle. Keeles on lõputu uue loomise potentsiaal (mis on virgutav motiiv just sõnakunstile), aga uus (tundmatu) tuleb luua vanadest (tuttavatest) elementidest. Tuttava ja tundmatu vahel vilklemine on keelelise loomingu vundament. Ühtpidi võib see idee tunduda keele- ja kirjandusilmas tegutsevale inimesele enesestmõistetav, teisalt on just selliste alusmõtete regulaarne pinnaletõusmine võimalus taashäälestuda n-ö põhihelistikku, kui vahepeal on sellest irdunud. Näiteks Henrik Sova arvustust „Libaverele” võiks soovitada igale keeleteadlasele loomingu tegelejale kriisihetkel:

Kui otsustame regulaarset kõrvalekallet siiski tõlkida meie keelemängu, siis eeldame, et kõrvalekaldeid juhivad mingisugused uued salapärased normid. Niisiis, regulaarne normist kõrvalekaldumine muutub sobivas kontekstis ise normiks ja sellisel juhul pole enam tegemist pelgalt veaga. Uuenenud normid võimaldavad kehtestada uusi tähendusi ja nii muutuvad kõrvalekalded tähenduste loomise vahendiks. (Sova 2019: 131)

Mirjam Parve (2019) toob aga esile selle, kuidas keel kipub kõnelejat „kaaperdama” („keel [---] ütleb ette, annab ära”), enne kui kõneleja on jõudnud mõeldagi, mida ta öelda tahab. Klišeed, kinnisvormelid, keeleautomatismid on saanud lühivormistavas (sh *hashtag*’e ehk teemaviiteid ületarvitavas) ja vahetult jagatavas keeleruumis laialdaseks, värsket väljendusviisi on aina raskem leida. See kajastub nüüdisaja kirjalikus loomingu üsna teravalt ja on esile tõstnud küsimuse, kuidas kõneleda sõnadega, millest teised saaksid aru, aga mis samal ajal väljendaksid eheldalt ja intiimselt kirjutavat subjekti, mitte pelgalt „seda, kuidas väljendatakse”. See haakub ühe suure probleemiga luuleväljal: puuduliku oskusega saavutada mõju vormi, väljendusviisiga (rütm, kõla, sõnavalik jne), mitte aga eksplitsiitse sisu kaudu. Paraku takerdub luulekriitika just nimelt sisueritlusse, suutmata tuvastada, kuidas ja mis vahenditega on luule oma efekti saavutanud. Osalt ongi stilistiliselt rafineeritud luulet vähe. Kui seda aga leidub, on kriitika vastus seda tähelepanuväärsem: näiteks Joosep Susi ja Jaak Tomberg (2019) on Vilu teost analüüsinud suisa eufoorilise põhjalikkusega: Vilu „vigastatud keele” eritluse kaudu jõutakse lüürilise mina psühholoogiliste finesside rekonstrueerimiseni.

Seda, et Vilu teosed virgutavad retseptiooni, on täheldanud ka Mart Velsker:

Vilu luule erilisust märkasid mõned kiirema taipamisega kriitikud juba eelmisel perioodil ning hakkasid sellest väga häid tõlgendusi kirjutama. Tema retseptioon on praeguseni silma paistnud sellega, et kirjutatakse sisukaid arvustusi – Tõnis Vilu looming köidab, ja kes teab, äkki soodustab mõtlemist. (Velsker 2020a: 1316)

Tõnu Õnnepalu „Aaker”, „Pariis”, „Pimeduse tunnil” ja Andrei Hvostovi „Kirjad Maarale”. Mis on kirjanduskriitiku arvustada?

Tõnu Õnnepalu teoste retseptsoonis on toimumas midagi väga huvitavat. Kriitikud ei ole Õnnepaluga rahul ja see teeb nad ärevaks. Õnnepalu ei ole kirjutamislaadis teinud kannapööret, aga omapära, mille põhjal ta loomingut varem väga kõrgelt hinnati, ei käsitleta enam „tuntud headusena”, vaid kaheldava kvaliteedi märgina. Õnnepalu loomingu hea maine slepp on pikk ja uhke, sellest lahtilaskmine lugejale paras väljakutse, retseptsoonigi on kriitilised noodid sünenenud küllalt aeglaselt.

Olulisimaks on kujunenud küsimus, kas kirjanduskriitika asi on astuda diskussiooni autori eluhoiakutega. Akuutseim on see küsimus Õnnepalu väliseestlust käsitleva „Aakri” vastuvõtus. Pealtnäha mittefiktsionaalne žanr (päevikud, reisikirjad) tagab, et tavalugeja mõistab seda siira ja isiklikuna, autor ise on „nähtaval”. Piirimängud elu ja kirjanduse, reaalse ja fiktsionaalse, empiirilise autori ja jutustaja vahel on nüüdiskirjanduses vägagi aktuaalsed. Ometi ei kohusta miski kirjanikku loobuma kunstilisest mänguruumist ega dokumentaalse ainesega vabalt ümberkäimisest. Või siiski? Selle piiriga mängimine võiks olla kunstiliselt produktiivne, ent paljudel juhtudel tähendab see hoopis loomelodevust, dokumentaalainesesse süvenematust, isegi väiklust (kui jutustajapositsiooni ja hoiakuid vahetatakse vastavalt sellele, kuidas parasjagu mugav on). Kas eheduse rõhutamine on pandud õigustama kvaliteedivigu? Kirjanduskriitikud on ootamatult sattunud positsiooni, kus neil on väga raske mitte puudutada teose dokumentaalse tõeväärtuse küsimust ja seda, kas autori käsitus on õigustatud, kuigi keegi ei tea päris täpselt, kas neil üldse on selleks voli ja pädevust. Maia Tammjärv (2020: 126) märgib, et „Aaker” seab arvustajatele „lõksud üles”. Retseptsoonis ei saadagi hästi hakkama isikliku reaktsiooni ja kirjanduslikkuse, fakti ja emotsiooni eristamisega, ent Tammjärv nendib ka, et teos soosib seda. Siit kerkib omakorda küsimus: kas kriitik peaks arvustades omama kindlat eelhäälestust, orienteeruma eeskätt sellele, mida teos taotleb, millisesse žanri, traditsiooni paigutub? Ühesele määratlusele vastavaid teoseid on aga aina vähem ja see kajastub retseptsoonis ilmnevas nõutuses, suutmatuses fikseerida lähenemisnurk.

Sarnane problemaatika ilmneb Andrei Hvostovi autobiograafilise teose „Kirjad Maarale” vastuvõtus. Hvostovi teos, koondades kirju lapselapsele, paneb kriitikud ebamugavasse olukorda ja ergutab arutelu selle üle, kuidas peaks arvustaja üldse suhestuma tekstiga, mille eksplitsiitne siht on edastada lapselapsele autori elulugu, mälestusi ja neist johtuvaid õpetusi. Retseptsoonist ei selgu vastus, ent oluline on, et esile on tulnud seesuguste teoste käsitusviisi puudus, mida näitab muu hulgas see, kui ühe ja sama teose arvustused annavad täiesti erinevaid hinnanguid. Selline seis võib algatada tänuväärse metakriitilise arutelu, mille parim näide viimase kahe aasta kriitikast on Joosep Susi vastus Alvar Loogi hävitavale hinnangule Eda Ahi luulekogu „Sõda ja rahutus” kohta:

See sunnib hoopis küsima, kas ehk on ära unustatud eesti luule juured, mis paratamatult paiknevad lüüriilistes tekstides. Võib-olla on nädalakriitikas lugemisviisid nivelleerunud? Kas pole nii, et kui Alveri ja Underi luuletuste puhul osatakse veel kuigivõrd kasutada lüüriilist lugemisstrateegiat, siis nüüdisluule lüüriilisus mõjub suisa peletavalt, sellele ei osata kuidagi läheneda, see tõrgub, paganamas? Teisisõnu, Eda Ahi luulet peaks ilmselt lugema eesti lüüriilise luule traditsiooni taustal (mitte üksnes osutama selle pidevuskuuluvusele), sest vastasel juhul on keeruline ka tekstide kvaliteeti hinnata ja neid nautida. (Susi 2019)

Susi juhib tähelepanu sellele, et kriitika kipub asju vahel liiga rutakalt hindama levinud või mugava kirjandusarusaama järgi, mis aga mõnel juhul ei päde. Nii loobutakse liiga kergekäeliselt võimalusest teose varal värskendada kivinenud esteetilisi eelistusi, vaadata antud kirjandussituatsiooni perspektiivikana.

Andrus Kasemaa retseptioon. Kas liialdatud lihtsust tasub komplekselt eritleda?

Aare Pilv märkis 15. oktoobril 2020 Värske Rõhu kriitikaseminaril, et tema kui kriitiku esimene hinnang teosele on see, kas ta seda üldse arvustab. Andrus Kasemaa on üks arvustatumaid autoreid (avaldanud kahe aastaga viis teost, on ta ühtlasi üks produktiivsemaid kirjutajaid). Tema viimaste teoste retseptioonist jooksevad aga läbi märksõnad, nagu *sisuvaesus*, *infantiilsus*, *klišeelikkus*, *provotseeriv labasus*, *naiivsus* jne. Kasemaa lihtsusetaotlus on ilmne ja veidralt nauditavgi. Rõhutatud lihtsa-koelisuus on arvustajatele üksjagu tulemuslikku peamurdmist andnud, kuigi tavaliselt ei paku vähenõudlik analüüsimaterjal kriitikule just palju pinget. Saara Liis Jõerand formuleerib Kasemaa luulekogu „Silmapilk tagasi” arvustades õnnestunult lugeja siseheitlused:

Luuletus „kõige raskem on armastada / aga kõige kergem on ka armastada” (lk 6) võiks olla pärit pigem Genialistide Klubi tualeti seinalt või leheküljelt tsitaadid.ee (kusjuures mõlema meediumi kaudu jõuaks ta kindlasti tänuliku publikuni), aga luulekogus see ehmatab. Kus on teine plaan, luuleteksti mitmekordne kodeeritus? (Jõerand 2020: 103)

Sellest kerkib küsimus: kuidas valida arvustamisväärsset teost ajal, kui igaüks võib saada kirjanikuks ja avaldada teose? „Arvustamisväärsus” on muidugi elitaarse hõnguga mõiste, aga juba käsitlemise fakt (olgu hinnang teosele milline tahes) tõstab teose püünele. Nii kätkeb otsus arvustada või mitte arvustada tahes tahtmata kultuurieetilist nüanssi.

Kasemaa-teema lõpetuseks olgu esile toodud üks huvitavamaid järeldusi retseptioonis: Vilja Kiisler (2019), kelle tänuväärsemaid kriitikuomadusi on võime hinnata teost autori kogu loometee kontekstis, peab Kasemaa lihtsust kunstiliseks *statement*'iks, sest varasema loominguga on autor ilmutanud palju rafineeritumat

palet. Võimalik, et selle mulje taga on asjaolu, et Kasemaa varasemaid teoseid toimetati, ent viimastes teostes on ta toimetajast loobunud. Igal juhul on klišeelikkuseni küündiv lihtsus kui *statement* omaette uurimisväärne küsimus.

Kristiina Ehini juhtum. Kas haldjad on päriselt olemas?

Üks püsivamaid etteheiteid eesti kirjanduskriitikale on autori isiku ja lüürilise/fiktionaalse lausuja ühitamine. Empiirilise autori ja lausuja lahus hoidmine on saanud kriitiku pädevuse näitajaks, mille tahaks aga nüüdiskirjanduse arenguid jälgides kahtluse alla seada. Kas ja kuidas peaks kinnistunud analüüsivõtteid ümber vormima, kui kirjandus ise ei paku kriitiku teoreetilisele ettevalmistusele vastavat materjali? Sellealane arutelu on viljakaim olnud seoses Kristiina Ehini, eriti tema viimase luulekoguga „Janu on kõikidel üks”, mille kohta kirjutab Priit Põldma:

Ehin ei püüa oma persooni ja lüürilist mina distantseerida, vastupidi, ta üritab nende vahet võimalikult vähendada, rõhutada, et tema luule pärineb otse elust. Värsiridadesse on sõnaselgelt lükitud omaeluloolist ainek, perepärimust, muutmata isiku- ja kohanimedid. Puhuti kommenteerib autor teksti eel, mis on teda luuletust kirjutama ajendanud, viitab inspireerinud vestlusele, loengule, artiklile või seigale. (Põldma 2020: 108)

Põldma jõuab järeldusele, et lugejale ligiolek on Ehini teadlik valik, milles peegeldub antielitaarne lähenemine kirjandusele, mille järele suur osa tavalugejaskonnast janunebki. Vilja Kiisleri (2020a) reaktsioon keerab nähtuse esiletoomiseks isikumüüdi vindi täie ironiaga üle ja lahkab tubli kolmandiku arvustusest Ehini potentsiaali poliitiliseks karjääriks. Tooni tõsinedes õnnestub tal sõnastada ehinliku autorihoiaku seos ajastuga: „Isiklikkuse ja eraelulise järele januneval ajakirjanduse alla- ja sotsiaalmeedia võidukäigu ajastul on luule peamine turundusvahend luuletaja isik.”

Ehini potentsiaalse poliitilise portree visandamine pole vaid Kiislerile omase mängulisuse tulem, selles peitub siiras osutus Ehini sobivusele esindusfiguuriks. Puhtkirjanduslike väärtuste suhtes on Kiisler skeptilisem, nagu ka Põldma ja Korp (2020). Retseptioon puikleb autori sugestiooni vastu käsitleda teost tema isikust lähtuvalt, sest see vaesestab tõlgendusruumi. Ent kirjandusteoreetiliselt korrektse analüüsi katsed jõuavad ebamugava järelduseni: autori isikukuvandi toeta ei taha ta sõnakunst hästi püsti püsida.

Kõnealune arvustustekobar juhatab järgmise mõttekäiguni: jah, arvustus vajab selgroogu, aga see selgroog ei pea tingimata olema seisukoht. Seisukoha võtmise sundus igas üksikarvustuses soosib hooletuid arvamusi, keeruka ja rikkaliku nähtuse lihtsustavat tembeldamist. On lohutav naasta varem juurdunud mõttemallide juurde, kui olevik on järsku ebaloogiline. See omakorda juhib kriitikaalase diskussiooni küsimusele „kellel arvajatest on õigus?”, ja kaugemale arvustajate ühistööst millegi olulise tuvastamisel. Arvustuse selgroog võib olla ka küsimus, millele ühe teksti piires ei pruugitagi vastust otsida. „Kriitik ei tegele mitte illusioonide purusta-

mise ja tõsiasjade esiletõstmise, vaid hooleasjade piiritlemisega” (Puumeister 2020: 1094). Nõnda iseloomustab Ott Puumeister Hasso Krulli artiklikogu „Imelihtne tulevik” põhjal autori ühiskonnakriitika laadi. Mulle tundub, et ka kirjanduskriitika kõige olulisemad arutelud käivad piirkonnas, kus kriitikute nõutus tõstab pinnale küsimusi, millele valmis lahendusi pole kuskilt võtta.

Otsiv ja leidev kriitika

Kriitikapildis on jõudsalt kasvanud esseistliku kriitika osakaal. Sõna *essee* tähendab etümoloogiliselt katset, proovimist, eksperimenti. Esseistlik kriitika on rohkem kriitiku kui arvustatava teose nägu: kogu tähelepanu koondatakse teose mõnele joonele, mis võimaldab kriitikul filosoofiliselt lahti kirjutada teda ennast kõnetav teema. Siin on oht arvustatavast teosest nii palju eemale triivida, et võib tekkida küsimus, kas vaadeldakse arvustatavat teost või kasutatakse seda (isekalt?) võimalusena midagi ise luua. Esseistlik kirjutusviis kuulub loomuldasa erudeeritumate kirjutajate valda, kelle intellektuaalne haare ja kultuurikiht on piisavalt rikkalikud, et kanda välja teose üksikelementidest lähtuvaid avaramaid mõttekursse ja jõulisi abstraksioone. Aga ka nooremad kirjutajad ilmutavad niisugust kirjutuslaadi, näiteks Joosep Vesselov, Marta Talvet, Siim Lill. Oletan, et just noorematele kirjutajatele on eeskujuks Hasso Krull, kes ise on praegusest kirjanduskriitikast üsna taandunud. Krull võtab kriitikuks sõna kahel juhul. Esiteks siis, kui teos kajastab õnnestunult mõnd ühiskondlikult esmatahtsat teemat ja võimaldab seda veelgi esile tõsta, edasi arendada. Niisugune on arvustus Valdur Mikita „Eesti looduse kannatuse aastatele”, mida Krull (2019a) peab poliitiliseks manifestiks. Teiseks võtab ta sõna siis, kui on ära tabanud kellegi mõjusa loomingingu (vahel ka tähelepanuväärse üksikteose) saladuse, mille ta seejärel nähtusena lahti kirjutab, näiteks Andrus Kivirähki loomingingu lätete käsitluses (Krull 2019b).

Esseistlikus kriitikas esineb harva otsesõnalisi hinnanguid, sest keskendutakse teoses esile kerkinud olulise teema edasiarendamisele. Kirjandusteose peamiseks väärtuseks peetakse sel juhul mingi teema püstitamist ja kutset sellekohasele dialoogile, mitte tervikobjekti kunstilisust.

Loomelaadi autonoomsuse mõttes on esseistliku arvustuse üks sõsar eksperimentaalkriitika, mis hülgab hoolsa analüüsimise täielikult ja vastab arvustatavale teosele kunstilise pretensiooniga. Seesuguseid arvustusi on vähe – võib-olla on nii mõndagi kinni jäänud toimetajate filtrisse –, kuid need rikastavad üldpilti tänuväärselt, nõudes alternatiivset lugemisviisi ja soosides sellega teistsugust mõtlemist kirjandusest. Esindusnäideteks sobib tuua Paavo Matsini (2019) luulevormis arvustuse Hasso Krulli „Euroopale”, Kelly Turgi (2019) *performance*’liku vastuse Margit Lõhmuse „Sternele” ja Rauno Alliksaare (2019) „Õpetuse ja mõned väikesed näpunäited ühe valminud töö varal ehk Kaheksa sammu värvikaks ja armastatud kirjaniukuks saamise teel”.

Tugeva tendentsina on esindatud ka esseistliku kriitika antipood, kriitikalaad, mille nimetaksin „leidub”-kriitikaks. See seisneb teose kirjanduslike tunnuste

kiretus loetlemises: leidub sõnamänge, leidub poeetilisust, leidub kujundeid, leidub ajalooainest, leidub huvitavaid tegelasi. Igaüks neist võiks põhjalikumalt avades anda arvustusele selgroo, kuid lähemaks käsitluseks ei valita ühtegi. Näiteks räägitakse natuke luulekogu kujundite laadist, natuke rütmist, natuke peateemadest – tutvustatakse põgusalt seda ja teist leidu, kuid lugeja jaoks ei jää pinnale midagi, tekst ei kütkesta. Selline arvustus on nagu teeviitade kogum, mis võib teosest huvitatud kriitikalugejat õiges suunas juhatada – ise kaasa minemata. Vähem kogenud kriitiku puhul on see meetod mõistetav: taustal on hirm välja jätta midagi olulist ning isikliku kriitikuprestiiži puudumine, mis pärsib oma rea ajamist.

Sedalaadi arvustuste paremad esindajad võivad pakkuda asjatundlikku ülevaadet. Eri elementide katsetusliku käsitlemise käigus võib poolkogemata sattuda millelegi olulisele, mis esseistidel, tugevama isikliku programmiga kirjutajatel kahe silma vahele võib jääda. Muret tekitab kalduvus analüüsimisel klišeedesse takerduda. Seda juhtub noortel kriitikutel (kasutades püüdliselt võtteid ja märksõnu, mis nende meelest annavad tekstile kirjanduskriitilise ilme, omamoodi *virtue signalling*), aga üllatavam ja häirivamgi on see kogenud kirjandusanalüüsijate juures. Neil on teose võttestiku kirjeldamiseks rikkalik erialane sõnavara, mida nad on harjunud kasutama ja mis jätab pädeva mulje ka siis, kui kirjutaja suhe arvustatavaga on tegelikult kobav. Kirjandust käsitatakse kirjandusteoreetilise pagasi harjumuspäraste tööriistadega, millega tehtavad liigutused on juba poolautomaatsed. Kinnistunud analüüsitööriistad ei aita aga arvustajal enam arvustatavaga ühenduda, sest puudub n-ö puhta puudutuse võimalus. Nii võib väljapeetud väljendusvorm endas kanda kesist sisulist väärtust. Näiteks on ülekasutatuse tõttu devalveerumas täheldused teose mitmekihilisusest või avaratest tõlgendusvõimalustest, kujundirikkusest või isikupärasest kujundikeelest, igavikulistest teemadest ja kõrgematest sfääridest, toimivast tervikust, täpsest sõnakasutusest. Seda nähtust võib võrrelda kirjanduslooliste mugavus-sentimentidega, mida kriitika peaks intellektuaalse ruumi tuulutatuna hoidmiseks küsimärgistama, mitte harjumusest reprodutseerima. Kulunud iseloomustustesse tuleb suhtuda väljakutsuvalt, sest need ei pruugi enam paika pidada.

„Leidub”-kriitika lähtekoht on lähenemisnurga (lugemisstrateegia, meetodi) valimata jätmine. See tähendab, et teosest välja nopitud osistele ei anta arvustuses uut taustsüsteemi, millele kinnituses saaks nad hakata omavahel seostuma ja seeläbi uut tähendust looma. Teisisõnu, kriitik peab teoses midagi o t s i m a. „Leidub”-kriitikas ei sirutu kriitik teose poole päriselt oma huvi, oma otsinguga. Kas saab aga leida midagi olulist, kui ei otsi?

Sisse- ja väljavaatav kriitika

Kas kirjandusteost peaks analüüsima autonoomse tervikuna või osana mingist kirjandusülesest tervikust, mis meid tegelikult huvitab? Juri Lotman eristab need kaks kunstiteosele lähenemise viisi järgmiselt:

Üks neist lähtub ettekujutusest, vastavalt millele kunsti olemus, kunstile eriomane peitub tekstis endas ning iga teos on väärtuslik selle poolest, et ta on see, mis ta on. Sel juhul keskendub tähelepanu kunstiteose ehituse seestmistele seadustele. Teine lähenemine peab silmas vaadet kunstiteosele kui *osale* – kui tekstist millegi olulisema (poeedi isiksuse, hingeseisundi, ühiskondliku situatsiooni vms) väljendamist. Sel juhul ei huvita uurijat mitte tekst omaette, vaid kui materjal ülalloetletud abstraktsena tasandi mudelite konstrueerimiseks. (Lotman 2016: 41)

Niisiis ei olegi ülal toodud küsimus õieti kas üks või teine, vaid kuidas üks ja teine kriitikaväljal parasjagu toimivad.

Viimase kahe aasta kirjanduskriitika põhjal võib öelda, et diskussioon kandub kunstilisest sotsiaalsesse sfääri neis teemades, mis valitsevad ka üldises ühiskondlikus arutelus. Teemades, mida on vaja harutada ja arutada. Kõrgeimad ootused kirjanduse kui metadiskursuse sotsiaalsele vastutusele on soolisuse küsimuses. Anna-Maria Penu jõuab Maarja Kangro „Minu auhindu” (mida võib vähemalt osaliselt nimetada metadiskursuseks) arvustades sedastuseni:

Ja ma taipan: Kangro kirjandussotsioloogilisel esseel puudub feministlik sissevaade. Ent tänapäeval, meie teadmiste, silmaringi avaruse ja sotsiaalselt tundliku närvi erksuse juures jäävad kõik raamid, teooriad, arutlused kitsaks, kui neid ei kanna vähemalt osaliselt ka feministlik mõttelugu. Vastasel juhul kordavad nad juba olnut, vana maailma, mitte ei loo uut. (Penu 2019: 294)

Tõepoolest, mõnel juhul mõjuvad kitsalt teosega piirdumise argumendid mugavuspiiridena. Kui kirjanduses käsitletakse laiemalt üliolulist teemat, peaks kriitika vähemalt osaliseltki panustama diskussiooni alalhoidmisse, arendamisse. Kriitikud paneb raskesse olukorda see, kui teose teema tähtsus on pöördvõrdelises seoses kunstilise teostusega. See arutelu on praegu kõige tundlikum feminismi märksõna ümber. Hele-Mai Viiksaar jõudis arvatavasti just selle dilemma tõttu Rupi Kauri luulekogu „Mesi ja piim” arvustuses tabava tähelduseni:

Kohati tundub, et Kaur on loonud endale temaatilise kaitsekilbi: tema loomingut ei saa kritiseerida, sest see puudutab naiseks olemise valupunkte. Kuidas kritiseerida vägistamist, soolist ebavõrdsust, seksismi või naistevastast vägivalda käsitlevaid luuletusi ajal, mil paljude jaoks on see esimene kord sellistest teemadest üldse lugeda? Minu arvates peaks aga keskenduma asjaolule, et luule on esmajoones kunstivorm, mitte eneseteraapia (mis ei tähenda, et eneseteraapiat ei tohiks ega saaks kunstipäraselt esitada). (Viiksaar 2019: 107)

Nõnda võivad temaatilised küsimused hakata domineerima sel määral, et teos seatakse täielikult mõne kirjandusvälise arutelu teenistusse. Selline ülekohtune redutseerimine tekitab teosele kitsa väärtuse kuvandi, sest muid külgi, mis on teoses samuti olemas ja millest võiks võrsuda üldpilti tasakaalustav retseptioon, puudutatakse vähe, kui üldse. Ses valguses väärrib esiletõstmist Mart Velskri (2020b)

lähenedamine Maarja Pärtna luulekogule „Vivaarium“: ta küsib arvustuse alguses, et kui arvestada kohe teiste kriitikute tõlgendusi, mille dominant on keskkonnateema (mis on ka teose dominant), kas siis jääb midagi muud käsitlusväärtet märkamata.

Suurim ühiskondlikku arutellu tõmmatud objekt viimasel kahel aastal on kahtlemata Eia Uusi romaan „Tüdrukune“, mis tekitas ühtlasi kriitikaväljal suurima poleemika. Alvar Loog (2020), kelle arvustusest vaidlus alguse sai, on mitmel pool¹ rõhutanud, et tema silmis näitab teose olulisust ja elusust see, kui suurt poleemikat ta suudab tekitada. Poleemika sunnib kriitikut lihvimata oma argumentatsiooni ja tuvas-tama nii enda kui ka teiste väitlejate rutiinseid seisukohti, mis aga sisuliselt ei pea vett. Eia Uusi romaani ümber kasvanud arutelu ei hakka ma siinkohal detailsemalt dekonstrueerima ega ka kokku võtma – selle teose kriitika kasvas kenasti iseenese metakriitikaks. Olgu vaid osutatud Vilja Kiisleri (2020b) arvustusele, mis annab kogu protsessist ladusa ja kompaktse ülevaate.

Rääkides ühiskondlikult aktuaalsete teemade peegeldumisest kirjanduskriitikas, on mõneti imekspandav, et kogu maailma elurütmi pea peale pööranud pandeemia ei kandu eriti kirjandusmõtisklustesse. Kui siis ainult sellest nurgast, et humoorikale kirjandusele ollakse tänulikud ventileerimisvõimaluse eest (nt Ling 2020). Ehk oleme sellest väsinud? Või võtab kauem aega, et niisugused mõjud kirjandusse ja sealt edasi kriitikasse jõuaksid?

Merlin Kirikal tõi 28. septembril 2020 Värske Rõhu kriitikaseminaril välja, et praeguses kriitikas on vormitundlikkus ja sotsiaalne tõlgendus teineteisele lähenedama hakanud. Sellised kirjutised torkasid tõepoolest silma – mitte küll rohkuse, vaid veenva analüüsi poolest. Ühtpidi tugevalt teose poeetilistesse peensustesse ankurdatud ja teistpidi kirjandusest välja ulatuva üldistusjõuga arvustustes tuleb kõige paremini esile kirjanduse maailma modelleeriv võime. Miks? Just kirjanduse peenimais kudedes peegelduvad sageli teadvustamata mõjud, mida autori kavatsus ei suuda kontrollida. Ootuspäraselt ilmneb seda rohkem luulekriitikas, kus vormiküsimused on olemuslikult kesksed. Kriitikas on selgelt vajaka oskusest ja julgusest tajuda kõla, rütmi, stiili olulisust teose mõju vältimatute moodustajatena. Eeskujuliku näite teose poeetiliste komponentide ühendamise kohta sotsiaalsetega toon aga proosakriitikast. Janek Kraavi kirjutab arvustuses Urmas Vadi raamatule „Elu mõttetusest“:

Kuigi juba raamat tervikuna moodustab seisundite ja tüüpolkordade kataloogi, koostatakse juttude sees hulgakaupa väiksemaid nimekirju või tegeldakse loetlemisega. See retooriline nõks, mis kogu (eesti) nüüdiskirjanduse lõikes nõuaks pikemat käsitlust, on ülimalt lühikeste juttude puhul üsna loogiline valik, sest nõnda tekitatakse minimalistikule sündmustikule vaatamata mulje suuremast ja paljusid asju mahutavast fiktsionaalsest maailmast. Vadi loetelud hõlmavad eri nähtusi, mis tegelikult on ka keskklassi defineeriva tarbimisideoloogia loogiline kirjeldusviis. [...] Sellised kuhjatiseid lähendavad kriisitunnuse tänapäeva etnograafilisele tegelikkusele ning toimivad samas ajastu kriitilise reportaažina. (Kraavi 2020: 127)

¹ Näiteks 3. X 2020 raadisaates „Loetud ja kirjutatud“ (<https://arhiiv.err.ee/vaata/loetud-ja-kirjutatud-kirjanduskriitika-321769/same-series>).

Edasi- ja vastukirjutav kriitika

Kui näiteks teatrimaailma praktikud (näitlejad, lavastajad) pea kunagi teatrist ei kirjuta, siis kirjandusmaailmas pole sugugi haruldane, et samad inimesed on nii kunstniku kui ka kunstikriitiku rollis. See on igati mõistetav: nii kirjanduskriitik kui ka kirjanik loovad samas koodis (kirjalikus keeles) ja sellest tulenevalt on nende eneseväljenduspraktikad olemuselt lähedased. Siiski, kriitikute käekirjade kirevusse end aina põhjalikumalt sisse lugedes märkasin, et kirjanikest kriitikud kirjutavad tihtilugu arvustatavat teost otsekui e d a s i, mitte sellele v a s t u. Neil on märksa lihtsam asetada end autori kõrvale, mis sekundaartekstis väljendub empaatias ja stilistilises kongeniaalsuses. Jan Kaus, üks väheseid (kui mitte ainus) kirjanikest kriitikuid, kes aktiivselt panustab ka metakriitilisse arutellu, nendib, et tema „sõbraliku kriitiku” kuvandi taga on kollegiaalne osadustunne teiste kirjanikega (Loetud ja kirjutatud 2019). Seejuures tuleb märkida, et Kaus on erinevalt teistest kirjanik-kriitikutest võrdlemisi „kriitiliselt teadlik” ehk metoodiline ja peegeldav.

Empaatilise kirjutusviisiga ei kaasne tingimata positiivne hinnang teosele või „sõbramehekriitikalikkus”. See võib olla ka heakskiiduta mõistmine. Peaasi: teose autori loominguulist lähteseisundit suudavad kirjanikest arvustajad üldjuhul usutavamalt rekonstrueerida. See mõte juhatab sarnastele radadele Aare Pilve (2014) kaasa-loova kriitika hüpoteesiga. Üks põnevamaid ilminguid arvustuste stiilis on muide see, et mida sümpaatsem ja mõjusam on arvustatav teos kriitikule, seda enam ühtib arvustuse esteetiline olemus teose omaga. Ehk on selle taga kriitiku teadvustamata sisseelamisprotseduur, mille ootamatu kõrvalsaadus on teose subtiilne tutvustamine esteetilise matkimise kaudu. Kuigi kriitika on sekundaarkirjandus, on igati tervitatav sealgi kasutada keele kõiki sõnumiedastusviise – ka esteetilist.

Mitmel juhul aga võetakse teosest nii palju üle, et arvustus muutub laialivalguvaks, analüütilise ja poeetilise sõnavara segunemine tekitab segadust ja lõpuks on raske aru saada, mida tegelikult öelda tahetakse. Kirjanikest arvustajad lubavad endale (ja neile lubatakse – kui mõelda toimetusetapile enne arvustuse ilmumist) kergekäeliselt liigset või argumenteerimata subjektiivsust, muljetamist (*à la* „mulle meeldivad armastusluuletused, siin on ka neid” (Kasemaa 2019: 598)). Arvustustes lobisetakse enda elust, kokkupuutest autoriga, isiklikest tundmustest. Teose mõju kirjeldades toetutakse *je-ne-sais-quoi*’le – tõsi, hea kunsti mõju ei saa kunagi lõpuni seletada, aga selle püüdlus on kriitika vundament. Kui arvustuse essents on väide, nagu „teos on mõjus, aga ega seda seletada ei saagi”, tekib küsimus, miks üldse kriitikat kirjutada. Peale selle imbub kirjanikest arvustajate eneseväljendusse õhkavaid aksioome, nt „No nii on ja mingit tagasiteed vana hea luule juurde muidugi pole” (Önnepalu 2019: 1349).

Esile tuleb tõsta arvustusi, kus eelkirjeldatud stiil on kriitikana õnnestunud. Sveta Grigorjeva (2019) deklareerib Andrus Kasemaa teoseid arvustades: „Kuna Kasemaa meeldib mulle... siis tuleb siit positiivne arvustus. Midagi pole teha, nii need asjad käivad. [---] See on pöial-poiste ja Pöial-Liiside pisimaffia, isikliku sümpaatia või antipaatia talumatu kergus ja suures mastaabis üsna ohutu onupojapoliitika.”

See on provokatsioon ja ninanips „korrektse kirjanduskriitika” reeglitele, millega Grigorjeva otsekui nõuab endale eriloa varjamatuks subjektiivsuseks. See annab arvustusele stiili ja isikupära, nii saab nautida ka kriitiku kunstilist käekirja. Vaatamata (või isegi tänu) sellele õnnestub Grigorjeval isikliku lugemiskogemuse analüüsi kaudu tabada midagi Kasemaa loomingu kui nähtuse kohta (eriline kiitus mõiste *kujundikurnaja* väljapakumise eest). Teine kaunis näide on Tõnis Vilu (2019) arvustus (:kivisildniku luulekogule „Ma olen siga”. Vilu ambitsioon on mõista (:kivisildnikku kui nähtust ja selleks avab ta alustuseks põhjalikult autori positsiooni kirjandusväljal (mille liige ta isegi on), toetudes suuresti „kuluhaarides räägitule”. Seejuures puudub täielikult poleemikataotlus. Autori luulele läheneb Vilu isiklikult ja tundlikult, mis, olles vaba enese esiletõstmise ihast, justkui laenaks lugejale hästi nägeva silmapaari.

Lõpetuseks

Esitan mõned soovitusel kirjanduskriitika järgmiseks kaksaastakuks:

- Olgem keskse idee valikul julged ja heas mõttes isekad, oma mõtte teostamisel hoolikalt põhjalikud ja alandlikult töökad. Nii saab arvustus avada midagi uut teose tähendusreservidest ja seekaudu teenida kirjandust.
- Olgem ettevaatlikud kultuurilooliste mugavussentimentide ja analüüsiklišeede reprodutseerimise osas. Just kriitikute ülesanne on hoida kirjandusest mõtlemine värskena.
- Astugem julgemalt dialoogi mitte ainult teose enda, vaid ka selle presupositsioonide ja järeelmittega.
- Teos ei ole ainult sõnadega vahendatav sisu. Terviklik käsitlus hõlmab ka kujundust, retoorikat, poeetikat – ja mitte ainult luules.
- Kriitikatoimetaja on kriitiku sõber. Usaldagem tema kompetentsi.

KIRJANDUS

- Alliksaar, Rauno 2019. Õpetus ja mõned väikesed näpunäited ühe valminud töö varal ehk Kaheksa sammu värvikaks ja armastatud kirjanikuks saamise teel. – Värskes Rõhk, nr 59, lk 97–103.
- Grigorjeva, Sveta 2019. Lõppude lõpuks on see ju ka meie maailm. – Sirp 25. X.
- Jõerand, Saara Liis 2020. Silmapilk poeediarmastust. – Värskes Rõhk, nr 68, lk 103–106.
- Kasemaa, Andrus 2019. Ühest hilinenud luuleraamatust. – Looming, nr 4, lk 598–599.
- Kiisler, Vilja 2019. Lumehelbeke laseb lollakatele krae vahele. – Sirp 14. VI.
- Kiisler, Vilja 2020a. Unistuste eesti naine, kes armastab lihtsat eestlast. – Sirp 28. VIII.
- Kiisler, Vilja 2020b. Oleks siis vähemalt sarmigi, kui kunsti ei ole. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 162–165.
- Korp, Hanna Linda 2020. Ehini paradoks. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 1075–1077.
- Kraavi, Janek 2020. Pettunute küla kroonikad. – Vikerkaar, nr 3, lk 125–127.

- Krull, Hasso 2019a.** Holokaust Eesti moodi. Valdur Mikita võitlev animism. – Vikerkaar, nr 9, lk 134–142.
- Krull, Hasso 2019b.** Musta-kuldsetriibuline küüs nagu väike herilane. Kiviräha huumor ja sündmusetähe. – Vikerkaar, nr 1–2, lk 169–174.
- Ling, Kaisa 2020.** Me ju ei nõuagi kontrapunkti. – Vikerkaar, nr 6, lk 137–140.
- Loetud ja kirjutatud.** Kirjanduskriitika. [Saatejuht Urmas Vadi, saatekülalised Tiit Hennoste, Alvar Loog, Jan Kaus.] – Vikerraadio 27. IV 2019. <http://arhiiv.err.ee/guid/158529>
- Loog, Alvar 2020.** Kergejalgne *catwalk* fantaasiate ja foobiaste miiniväljal. – Postimees 5. V.
- Lotman, Juri 2016.** Kultuurisemiootika: tekst – kirjandus – kultuur. Tlk Pärt Lias, Inta Soms, Rein Veidemann. Tallinn: Tänapäev.
- Matsin, Paavo 2019.** Vanapaganad ja dubljonkad ehk Krulli luule patafüüsika. – Müürileht, nr 82, veebruar, lk 37.
- Parve, Mirjam 2019.** Me kõik oleme pärit oma Libaverest. – Müürileht, nr 82, veebruar, lk 36.
- Penu, Anna-Maria 2019.** Naisautorite tunnustamisest Maarja Kangro „Minu auhindade” ainetel. – Looming, nr 2, lk 293–297.
- Pilv, Aare 2014.** Kaasaloova kriitika hüpotees. – Sirp 21. XI.
- Puumeister, Ott 2020.** Võitlus mõistuse eest. – Akadeemia, nr 6, lk 1092–1101.
- Põldma, Priit 2020.** Luuletaja, sillaehitaja, kraavisüvendaja. – Värske Rõhk, nr 68, lk 107–113.
- Sova, Henrik 2019.** Tervitused keeleverest. – Keel ja Kirjandus, nr 1–2, lk 130–136.
- Susi, Joosep 2019.** Kas Eda Ahi on käärd? – Sirp 12. IV.
- Susi, Joosep; Tomberg, Jaak 2019.** Keeldehammustustest sündiv armastus. – Vikerkaar, nr 12, lk 126–134.
- Tammjärv, Maia 2020.** Kõigil on õigus ehk Kuidas (mitte) teotada pühadust. – Vikerkaar, nr 6, lk 126–130.
- Turk, Kelly 2019.** Keelake ära keskklass. Seksuaalse agendi märkmed. – Värske Rõhk, nr 62, lk 106–109.
- Velsker, Mart 2020a.** Kuuleb oma mõtete keelt. – Looming, nr 9, lk 1316–1319.
- Velsker, Mart 2020b.** Meie aja võõras. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 422–425.
- Viiksaar, Hele-Mai 2019.** Piim ja importmesi. – Värske Rõhk, nr 58, lk 106–109.
- Vilu, Tõnis 2019.** Ta siiski on inimene. – Vikerkaar, nr 3, lk 124–127.
- Önnepalu, Tõnu 2019.** Merike Öimu vabanemised. – Looming, nr 9, lk 1348–1350.

Maarja Helena Meriste (sünd 1992), MA, ajakirja Värske Rõhk toimetaja (Vanemuise 19, 51003 Tartu), maarjahelena.meriste@va.ee

Analysis is tenderness: On Estonian literary criticism in 2019–2020

Keywords: literary criticism, cultural journalism, modern literature, meta-criticism, reception

The article is focused on literary criticism published in Estonian press from 2019 to 2020. The aim of the article is to capture some general tendencies observed in modern Estonian literary criticism and to highlight certain aspects which have hitherto received less attention. One of such aspects is the underestimation of editor influence on the field of criticism. Another observation reveals that critics often fail to find fruitful angles to analyse such literature where the borderlines between fiction and document as well as between speaker's and author's egos get blurred. Yet these are just the features characteristic of modern literature. A proportional increase in essays and socially focused criticism can be observed, where the target is not so much the work at hand as some specific topic inspired thereby. Thus, the work criticized is very likely to become a vehicle of non-literary discussion, especially if it happens to raise, e.g. gender or environmental topics. Critical essays are contrasted by numerous writings where features of a work are pointed out without providing an interpretation or wider context. In many reviews compromised by analytic clichés, sophisticated expressions and scholarly lexis is only used to shroud an essentially shallow analysis. There are not many critics who can give a meaningful understanding of the poetics and style of the work. Writers are often more empathic and congenial critics, but their critical essays tend to manifest more subjectivity without reasonable argumentation, as well as impressions and ambiguity.

Maarja Helena Meriste (b. 1992), MA, editor of the literary magazine *Värske Rõhk* (Vane-muise 19, 51003 Tartu), maarihelena.meriste@va.ee